UDK: 719:72(575.1)

O‘ZBEKISTONDAGI ME’MORIY OBIDALAR VA SAN’AT ASARLARINI TA’MIRLASH VA SAQLAB QOLISHNING MA’NAVIY-TARIXIY AHAMIYATI

Sultonova Intizor Qobil qizi
15-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi, magistr
E-mail: iqsultonova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistondagi me’moriy obidalar va san’at asarlarini ta’mirlash, konservatsiya qilish, restavratsiya qilish hamda ularning tarixiy-badiiy qimmatini saqlab qolish masalasi ma’naviy-tarixiy xotira, milliy o‘zlik va avlodlararo madaniy uzviylik nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Tadqiqotda moddiy madaniy meros obyektlari faqat me’moriy yoki estetik qiymatga ega fizik obyektlar emas, balki xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, ilmiy tafakkuri, badiiy didi, diniy-falsafiy qarashlari va hunarmandchilik an’analarini o‘zida mujassamlashtirgan tarixiy manbalar sifatida talqin qilinadi. Maqolada Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz tarixiy-madaniy makonlari misolida restavratsiyaning ilmiy, ijtimoiy va ma’naviy funksiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy obyektlarni muhofaza qilishda autentiklik, minimal aralashuv, an’anaviy material va texnologiyalardan foydalanish, ilmiy hujjatlashtirish, raqamli monitoring hamda an’anaviy hunarmandchilikni rivojlantirishning ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijasida madaniy merosni saqlashning “moddiy obyekt – tarixiy axborot – ma’naviy xotira” konseptual modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, me’moriy obida, restavratsiya, konservatsiya, ta’mirlash, autentiklik, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, ma’naviy meros, monumental san’at, amaliy-bezak san’ati, an’anaviy hunarmandchilik, tarixiy shahar, raqamli hujjatlashtirish.

ДУХОВНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РЕСТАВРАЦИИ И СОХРАНЕНИЯ АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ И ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье исследуется значение ремонта, консервации, реставрации и сохранения архитектурных памятников и произведений искусства Узбекистана в контексте исторической памяти, национальной идентичности и культурной преемственности поколений. Материальное культурное наследие рассматривается не только как физический объект, обладающий архитектурной и художественной ценностью, но и как исторический источник, отражающий мировоззрение, научные знания, художественные традиции, религиозно-философские представления и ремесленное мастерство прошлых поколений. На примере Самарканда, Бухары, Хивы и Шахрисабза анализируются основные проблемы сохранения архитектурного наследия и исторической городской среды. Особое внимание уделяется принципам минимального вмешательства, использованию традиционных материалов и технологий, научной документации, цифровому мониторингу, сохранению традиционных ремесел и контролю состояния

объектов после реставрации. В результате исследования предлагается концептуальная модель сохранения культурного наследия: «материальный объект – историческая информация – духовная память».

Ключевые слова: культурное наследие, архитектурный памятник, реставрация, консервация, аутентичность, историческая память, национальная идентичность, духовное наследие, традиционные ремесла, исторический город, цифровая документация.

THE SPIRITUAL AND HISTORICAL SIGNIFICANCE OF RESTORING AND PRESERVING ARCHITECTURAL MONUMENTS AND WORKS OF ART IN UZBEKISTAN

Abstract. This article examines the restoration, conservation, repair and preservation of architectural monuments and works of art in Uzbekistan from the perspective of historical memory, national identity and intergenerational cultural continuity. Tangible cultural heritage is considered not merely as a physical object possessing architectural and artistic value, but as a historical source reflecting the worldview, scientific knowledge, artistic traditions, religious-philosophical ideas and craftsmanship of previous generations. The article analyzes the preservation of architectural heritage and historic urban environments through the examples of Samarkand, Bukhara, Khiva and Shakhrisyabz. Particular attention is paid to the principles of minimum intervention, the use of traditional materials and technologies, scientific documentation, digital monitoring, preservation of traditional craftsmanship and post-restoration maintenance. The study proposes a conceptual model for the preservation of cultural heritage: “material object – historical information – spiritual memory”.

Keywords: cultural heritage, architectural monument, restoration, conservation, authenticity, historical memory, national identity, spiritual heritage, traditional craftsmanship, historic city, digital documentation.

Kirish. Madaniy meros har qanday xalqning tarixiy taraqqiyotini anglash imkonini beradigan eng muhim moddiy va ma’naviy manbalardan biridir. Jamiyatning o‘tmish haqidagi tasavvuri faqat yozma manbalar, arxiv hujjatlari va og‘zaki tarix orqali shakllanmaydi. Me’moriy inshootlar, tarixiy shaharlar, maqbaralar, masjid va madrasalar, saroylar, qal’alar, arxeologik yodgorliklar, monumental san’at namunalari, koshinkorlik, ganchkorlik, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi va boshqa amaliy-bezak san’ati asarlari ham tarixiy xotiraning moddiy ifodasidir.

O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari o‘rtasidagi madaniy aloqalar shakllangan makonlardan biri bo‘lib kelgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali kechgan iqtisodiy, ilmiy va madaniy munosabatlar natijasida hududda o‘ziga xos me’moriy maktablar, san’at yo‘nalishlari va hunarmandchilik an’analari vujudga kelgan. Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz singari tarixiy shaharlar esa bir necha asrlik siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy jarayonlarni o‘zida mujassamlashtirgan.

Bugungi kunda O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosi xalqaro miqyosda ham alohida e’tirof etilmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan obyektlari orasida Ichan qal’a, Buxoro tarixiy markazi, Shahrisabz tarixiy markazi,

Samarqand – madaniyatlar chorrahasi, Zarafshon–Qoraqum ipak yo‘llari va Toshkent modernistik me’morchiligi kabi madaniy obyektlar mavjud [1-4].

Bunday xalqaro e’tirof tarixiy obidalarning milliy qadriyat sifatidagi ahamiyati bilan birga, ularning umuminsoniy madaniyat taraqqiyotidagi o‘rnini ham ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, madaniy meros obyektlarini saqlash masalasi faqat ularning tashqi ko‘rinishini kelajak avlodga yetkazish bilan cheklanmaydi. Asosiy masala tarixiy obyektning moddiy tarkibi, konstruktiv tizimi, badiiy bezaklari, tarixiy muhiti, qurilish texnologiyasi va ular orqali bizgacha yetib kelgan tarixiy axborotni saqlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni mazkur sohaning muhim huquqiy asoslaridan biridir. Qonun madaniy meros obyektlarini aniqlash, muhofaza qilish, ulardan foydalanish, saqlash va ilmiy jihatdan o‘rganish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi.

Demak, tarixiy obidani ta’mirlashga oddiy qurilish-ta’mirlash jarayoni sifatida yondashish ilmiy jihatdan yetarli emas. Restavratsiya tarix, arxitektura, arxeologiya, san’atshunoslik, materialshunoslik, muhandislik va madaniyatshunoslik kesishgan fanlararo yo‘nalish sifatida qaralishi lozim.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Madaniy merosni muhofaza qilish va restavratsiya qilish masalasi XX asr davomida xalqaro miqyosda mustaqil ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida shakllandi. Ayniqsa, 1964-yilda qabul qilingan Venetsiya xartiyasi tarixiy yodgorlik va maskanlarni konservatsiya hamda restavratsiya qilishning asosiy tamoyillarini belgilashda muhim bosqich bo‘ldi.

Keyinchalik 1994-yilda qabul qilingan Nara autentiklik hujjati autentiklik tushunchasini faqat material va shakl bilan cheklamasdan, madaniy kontekst, an’ana, foydalanish, texnologiya va boshqa omillarni ham hisobga olish zarurligini asoslab berdi.

Madaniy merosni muhofaza qilish nazariyasida J. Jokilehto, B. Feilden va S.Munoz Vinas kabi tadqiqotchilarning ishlari alohida o‘rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida konservatsiyaning nazariy asoslari, tarixiy obyektga aralashuv chegaralari, autentiklik va zamonaviy jamiyatning merosga munosabati kabi masalalar keng yoritilgan.

O‘zbekiston tarixiy shaharlari bo‘yicha UNESCO doirasida ham muntazam monitoring va ilmiy baholash ishlari olib boriladi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzning Jahon merosi maqomi ularning tarixiy-madaniy qiymatini xalqaro miqyosda tasdiqlaydi [5-8].

Mazkur maqolaning o‘ziga xosligi shundan iboratki, unda restavratsiya faqat me’moriy-texnik muammo sifatida emas, balki tarixiy xotira va ma’naviy merosni avlodlar o‘rtasida uzatish mexanizmi sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekistondagi me’moriy obidalar va san’at asarlarini ta’mirlash, konservatsiya qilish va restavratsiya qilishning tarixiy xotira hamda ma’naviy merosni saqlashdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

– me’moriy obidalarning tarixiy va ma’naviy funksiyalarini aniqlash;
– ta’mirlash, konservatsiya va restavratsiya tushunchalarining o‘zaro farqini ko‘rsatish;
– autentiklikni madaniy merosni saqlashning muhim mezoni sifatida tahlil qilish;

– Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz tajribalarini qiyosiy o‘rganish;

– an’anaviy material va hunarmandchilik texnologiyalarining restavratsiyadagi o‘rnini aniqlash;

– tarixiy shahar muhitini muhofaza qilish zaruratini asoslash;

– raqamli texnologiyalarning madaniy merosni hujjatlashtirishdagi imkoniyatlarini aniqlash;

– O‘zbekiston sharoitida madaniy merosni barqaror saqlash bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy tahlil, manbashunoslik va madaniy-antropologik yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiylik tamoyili me’moriy obidani o‘z davrining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlari bilan bog‘liq holda o‘rganishni nazarda tutadi. Tizimli yondashuv tarixiy binoni alohida obyekt sifatida emas, balki uning tarixiy shahardagi o‘rni, landshaft, mahalla, hunarmandchilik, diniy-ma’rifiy muhit va ijtimoiy hayot bilan birgalikda tahlil qilish imkonini beradi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzning tarixiy-madaniy muhitini saqlash masalalari o‘zaro taqqoslandi.

Tadqiqotning muhim metodologik kategoriyasi sifatida autentiklik tushunchasi tanlandi. Autentiklik faqat eski materialning saqlanishi bilan chegaralanmaydi; u tarixiy shakl, material, texnologiya, makoniy muhit, an’ana va boshqa madaniy atributlarning uyg‘unligini ham o‘z ichiga oladi.

Me’moriy obida - tarixiy xotiraning moddiy ifodasi. Me’moriy obida o‘z davrining ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi murakkab tarixiy manbadir. Undagi har bir material va detal muayyan tarixiy ma’lumotni saqlashi mumkin. G‘ishtning o‘lchami va terilish usuli qurilish texnologiyasi haqida ma’lumot bersa, ganch o‘ymakorligi badiiy tafakkur va hunarmandchilik mahoratini ko‘rsatadi. Koshinlarning rang va kompozitsiyasi estetik qarashlarni, epigrafik yozuvlar esa diniy, ilmiy yoki siyosiy dunyoqarashni aks ettirishi mumkin. Shu sababli me’moriy obidani saqlashda uning faqat umumiy ko‘rinishini emas, balki tarixiy axborot tashuvchi elementlarini ham muhofaza qilish talab etiladi. Bu holat restavratsiya faoliyatining mohiyatini tubdan o‘zgartiradi.

Oddiy ta’mirlashning asosiy maqsadi obyektning texnik holatini yaxshilash bo‘lsa, ilmiy restavratsiyaning asosiy maqsadi tarixiy qiymatni imkon qadar kam yo‘qotish bilan saqlab qolishdir. Demak, restavratsiyaning muvaffaqiyati obyektning qanchalik “yangi” ko‘rinishga keltirilgani bilan emas, balki tarixiy dalillarning qanchalik saqlanib qolganligi bilan baholanishi lozim.

Ta’mirlash, konservatsiya va restavratsiya tushunchalarining ilmiy farqi. Madaniy meros sohasida ta’mirlash, konservatsiya va restavratsiya tushunchalarini farqlash muhim metodologik masaladir.

Ta’mirlash - obyektning texnik holatini yaxshilashga qaratilgan ishlar majmui.

Konservatsiya - tarixiy obyektning mavjud holatini barqarorlashtirish va uning keyingi yemirilishini cheklashga qaratilgan faoliyat.

Restavratsiya - tarixiy obyektning mavjud ilmiy dalillari asosida uning tarixiy-badiiy qimmatini saqlash va ochib berishga qaratilgan maxsus ilmiy-amaliy jarayon.

Shu jihatdan tarixiy obidaga zamonaviy bino kabi yondashish mumkin emas. Yangi binoda eskirgan materialni to‘liq almashtirish texnik jihatdan maqbul bo‘lishi mumkin. Ammo tarixiy obidada asl materialni almashtirish uning tarixiy autentikligini kamaytirishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun restavratsiyada quyidagi ketma-ketlikka amal qilish maqsadga muvofiq: ilmiy tadqiqot → diagnostika → hujjatlashtirish → ekspertiza → restavratsiya loyihasi → minimal aralashuv → monitoring.

Samarqand: me’moriy merosning sivilizatsion qiymati. Samarqand O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosida alohida o‘rin tutadi. UNESCO Samarqandni qadimiy madaniyatlar chorrahasi sifatida baholaydi. Shaharning tarixiy hududlari Afrosiyob, Temuriylar davri shahri va keyingi tarixiy rivojlanish qatlamlarini o‘z ichiga oladi. Registon, Bibixonim, Shohi Zinda, Go‘ri Amir va Ulug‘bek rasadxonasi kabi obyektlar uning tarixiy-madaniy qiyofasini belgilovchi yodgorliklardir.

Samarqand me’morchiligining ahamiyati faqat yirik monumental binolar bilan belgilanmaydi. Tarixiy mahallalar, tor ko‘chalar, hovli-joylar, masjidlar, madrasalar va hunarmandchilik muhiti o‘zaro bog‘liq tarixiy shahar tizimini tashkil qiladi. UNESCO materiallarida Samarqanddagi an’anaviy qurilish hunarlari, jumladan g‘isht ishlab chiqarish, tuproq devor qurilishi, suvoq, yog‘ochga ishlov berish, tosh yotqizish va rangtasvir kabi an’anaviy amaliyotlarning tarixiy shahar merosi bilan bog‘liqligi ko‘rsatiladi.

Bu jihatdan Samarqand tajribasi quyidagi ilmiy xulosani beradi: me’moriy merosni saqlash binoni saqlashdan boshlansa-da, u bilan cheklanib qolmasligi kerak.

Buxoro: tarixiy shahar muhitining yaxlitligi. Buxoro tarixiy markazi Markaziy Osiyoning o‘rta asr shaharsozlik an’analarini o‘rganish uchun muhim manbadir. UNESCO Buxoroni ikki ming yildan ortiq tarixga ega, Markaziy Osiyodagi o‘rta asr shahar muhitining muhim namunalaridan biri sifatida tavsiflaydi.

Buxoroning tarixiy qiymati alohida binolardan ko‘ra butun shahar manzarasi va urbanistik tuzilmasida namoyon bo‘ladi. Shaharning ko‘chalari, mahallalari, me’moriy masshtabi, savdo gumbazlari, madrasalari, masjidlari va turar joylari o‘zaro bog‘liq tarixiy tizimni tashkil qiladi. UNESCO Buxoroning tarixiy muhitiga yer osti suvlari va sho‘rlanish, yog‘och konstruksiyalarning yemirilishi hamda tarixiy tuproq inshootlarning zaiflashishi kabi omillar ta’sir qilishi mumkinligini qayd etadi. Demak, Buxoro tajribasi “alohida obyektni emas, tarixiy muhitni saqlash” tamoyilining zarurligini ko‘rsatadi.

Xiva va Ichan qal’a: an’anaviy texnologiyaning qadri. Ichan qal’a O‘zbekiston tarixiy shaharsozlik merosining eng muhim namunalaridan biridir. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Ichan qal’a ikki ming yildan ortiq tarixga ega tarixiy makon bo‘lib, uning tarkibida ko‘plab monumental inshootlar va an’anaviy turar joylar mavjud. Ichan qal’adagi tarixiy me’moriy muhit an’anaviy ko‘cha tuzilmasi, mudofaa devorlari, masjidlar, madrasalar, maqbaralar, karvonsaroy va bozorlar orqali shakllangan. Mazkur tarixiy muhitda an’anaviy qurilish texnikalari va mahalliy materiallardan foydalanish autentiklikni saqlashning muhim shartlaridan biridir. Bu holat zamonaviy restavratsiyaning muhim metodologik xususiyatini ochib beradi: an’anaviy texnologiyani saqlash zamonaviy ilm-fanni rad etish emas. Aksincha, an’anaviy texnologiyalar zamonaviy materialshunoslik, diagnostika va monitoring usullari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Shahrisabz: restavratsiyaning ilmiy mas’uliyati. Shahrisabz tarixiy markazi Temuriylar davri me’morchiligi va shaharsozligining muhim namunalaridan biridir. UNESCO

ma’lumotlariga ko‘ra, Shahrisabz tarixiy markazi 2000-yilda Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan va 2016-yildan Xavf ostidagi Jahon merosi ro‘yxatida turibdi. Shahrisabz misoli restavratsiya va rekonstruksiya o‘rtasidagi chegarani ilmiy jihatdan aniq belgilash zarurligini ko‘rsatadi. Tarixiy obidani tashqi ko‘rinishda yangilash bilan uni tarixiy jihatdan saqlash bir xil tushuncha emas.

Agar tarixiy materiallar ilmiy asoslanmagan holda almashtirilsa, tarixiy konstruksiya buzilsa yoki zamonaviy materiallar tarixiy materiallar o‘rnini egallasa, bino tashqi jihatdan mukammal ko‘rinishi mumkin, ammo uning tarixiy autentikligi pasayadi. Shu sababli Shahrisabz tajribasi restavratsiyaning asosiy prinsipini yana bir bor tasdiqlaydi:

“Qayta yaratish” emas, “tarixiy dalilni saqlash” ustuvor bo‘lishi kerak.

San’at asarlarini saqlashning ma’naviy-tarixiy ahamiyati. Me’moriy obidaning badiiy bezaklari uning ikkilamchi yoki faqat dekorativ qismi emas. Koshin, ganch, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi, epigrafika va monumental rangtasvir tarixiy makonning mazmuniy qatlamini tashkil qiladi. Naqshlarning geometrik yoki o‘simliksimon tuzilishi muayyan estetik qarashlarni ifodalashi mumkin. Epigrafik yozuvlar esa diniy, ma’rifiy yoki siyosiy mazmunga ega bo‘ladi. Shuning uchun san’at asarlarini restavratsiya qilishda asosiy maqsad zamonaviy didga mos “yangi chiroy” yaratish emas, balki tarixiy badiiy axborotni saqlash bo‘lishi kerak. Ayniqsa rangtasvir va monumental bezaklarni restavratsiya qilishda pigmentlarning tarkibi, rang qatlamlarining tarixiy ketma-ketligi va materiallarning yemirilish darajasini aniqlash muhim. Bu esa restavratsiyani san’atshunoslik va materialshunoslikning uzviy hamkorligiga aylantiradi.

An’anaviy hunarmandchilik va “Tirik meros”. O‘zbek me’moriy merosini yaratgan an’anaviy hunarmandchilik maktablari restavratsiya jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Koshinkorlik, ganchkorlik, kulolchilik, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi, kandakorlik va boshqa hunarlar tarixiy me’morchilikning texnologik va estetik asoslarini shakllantirgan. Agar mazkur hunarlarning o‘zi yo‘qolib ketsa, tarixiy obidalarni asl texnologiyasiga yaqin usulda restavratsiya qilish imkoniyati ham kamayadi. Shuning uchun restavratsiya siyosati faqat moddiy obyektni emas, uni yaratgan bilim va ko‘nikmalar tizimini ham muhofaza qilishi kerak. Bu yerda usta-shogird an’anasini oliy ta’lim, ilmiy tadqiqot va restavratsiya amaliyoti bilan bog‘lash muhim.

Madaniy meros va milliy o‘zlik. Madaniy meros jamiyatning tarixiy o‘zligini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Inson o‘z tarixini faqat o‘qibgina qolmay, tarixiy makon orqali uni bevosita idrok etadi. Tarixiy obida yosh avlodga ajdodlarining bunyodkorlik salohiyati, ilmiy tafakkuri, badiiy didi, me’moriy tajribasi, hunarmandchilik mahorati va ma’rifiy qarashlari haqida tasavvur beradi. Shu sababli me’moriy merosni saqlash milliy o‘zlikni anglashning moddiy asoslaridan biridir. Ammo milliy merosni asrash uni boshqa madaniyatlardan ajratib qo‘yish degani emas. Aksincha, Samarqand, Buxoro va Xiva singari shaharlar turli sivilizatsiyalar o‘rtasidagi madaniy almashinuvlarning moddiy guvohlari sifatida umumjahon tarixining bir qismidir.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida O‘zbekiston me’moriy merosini saqlashning uch o‘zaro bog‘liq darajasi aniqlandi.

Birinchi daraja - moddiy saqlash. Bunda bino, konstruksiya, material, bezak va boshqa fizik elementlarning saqlanishi nazarda tutiladi.

Ikkinchi daraja - tarixiy axborotni saqlash. Bunda obyektning qurilish texnologiyasi, tarixiy qatlamlari, materiallari, funksiyasi va tarixiy muhiti haqidagi ma'lumotlar saqlanadi.

Uchinchi daraja - ma'naviy xotirani davom ettirish. Bunda obida bilan bog'liq qadriyatlar, hunarmandchilik an'analari, estetik qarashlar va tarixiy xotira keyingi avlodlarga yetkaziladi.

Shu tariqa tadqiqotda quyidagi konseptual model taklif qilinadi:

moddiy obyekt → tarixiy axborot → ma'naviy xotira

Mazkur modelning ilmiy ahamiyati shundaki, u restavratsiyaning vazifasini faqat fizik saqlash bilan cheklamaydi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

1. O'zbekiston me'moriy merosini restavratsiya qilishning ma'naviy funksiyasi tarixiy xotirani uzatish mexanizmi sifatida asoslandi.
2. Madaniy merosni saqlashning "moddiy obyekt – tarixiy axborot – ma'naviy xotira" uch bosqichli modeli taklif qilindi.
3. Restavratsiya samaradorligini faqat obyektning texnik holati bilan emas, balki uning tarixiy autentikligi va madaniy axborot qiymati bilan baholash zarurligi asoslandi.
4. An'anaviy hunarmandchilik restavratsiyaning yordamchi vositasi emas, balki uning tarkibiy ilmiy-amaliy komponenti sifatida talqin qilindi.
5. Raqamli hujjatlashtirish va monitoringni tarixiy obyektlarning uzoq muddatli muhofazasini ta'minlovchi mexanizm sifatida qo'llash bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalarining muhokamasi. Madaniy merosni muhofaza qilish jarayonida uchta muhim ehtiyoj mavjud: obyektning fizik xavfsizligi, tarixiy autentiklik va zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos foydalanish. Ushbu uch omilning birortasini mutlaq ustun qo'yish muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, tarixiy obyektni zamonaviy foydalanishga moslashtirish uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotda davom etishini ta'minlashi mumkin. Biroq bu jarayon tarixiy-badiiy qiymatni buzmasligi kerak. Shu sababli eng maqbul yondashuv:

"foydalanish yoki saqlash" emas, balki "saqlagan holda foydalanish" tamoyiliga asoslanishi lozim. Tarixiy obyektning ijtimoiy hayotdan butunlay uzib qo'yilishi ham, uni zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish bahonasida tarixiy qiyofasining buzilishi ham barqaror meros boshqaruviga zid bo'lishi mumkin.

Ilmiy-amaliy takliflar. Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Kompleks ilmiy tadqiqotni majburiy bosqichga aylantirish. Har qanday yirik restavratsiya loyihasi tarixiy, arxeologik, me'moriy, konstruktiv va san'atshunoslik tadqiqotlari bilan boshlanishi lozim.
2. Minimal aralashuv prinsipini kuchaytirish. Tarixiy material faqat uning saqlanishi uchun zarur bo'lgan holatda almashtirilishi kerak.
3. An'anaviy materiallar laboratoriyasini rivojlantirish. G'isht, ganch, ohak, yog'och, pigment, sir va boshqa tarixiy materiallarni o'rganadigan ilmiy laboratoriyalarni rivojlantirish zarur.
4. Usta-shogird tizimini restavratsiya ta'limiga integratsiya qilish. An'anaviy hunarmandlarning amaliy tajribasi oliy ta'lim va ilmiy muassasalar bilan bog'lanishi kerak.

5. “Raqamli madaniy meros pasporti”ni yaratish. Yirik tarixiy obyektlarning 3D modeli, fotosuratlari, texnik holati va restavratsiya tarixini yagona elektron bazaga kiritish maqsadga muvofiq.

6. Restavratsiyadan keyingi monitoringni kuchaytirish. Restavratsiya loyihasi tugashi obyekt muhofazasining yakuni emas, balki monitoring bosqichining boshlanishi bo‘lishi kerak.

7. Tarixiy shaharlarni yaxlit madaniy landshaft sifatida muhofaza qilish. Alohida yodgorlik bilan bir qatorda uning tarixiy muhiti, ko‘cha tuzilmasi, mahalla, landshaft va an’anaviy shaharsozlik xususiyatlari ham muhofaza qilinishi zarur.

8. Restavratsiya natijalarining ilmiy reyestrini shakllantirish. Har bir yirik restavratsiya loyihasida foydalanilgan material, texnologiya, ekspertiza va amalga oshirilgan o‘zgarishlar ochiq ilmiy ma’lumotlar bazasida qayd etilishi lozim.

Xulosa. O‘zbekistonning me’moriy obidalari va san’at asarlarini ta’mirlash, konservatsiya qilish va restavratsiya qilish masalasi milliy madaniyatni muhofaza qilish doirasidan ancha keng bo‘lgan ilmiy va ma’naviy muammodir. Tarixiy obida faqat g‘isht, koshin, ganch, yog‘och yoki toshdan tashkil topgan fizik obyekt emas. U xalqning tarixiy tajribasi, estetik tafakkuri, diniy-falsafiy qarashlari, hunarmandchilik bilimlari va avlodlar xotirasini o‘zida mujassamlashtirgan madaniy manbadir. Shu sababli restavratsiya jarayonining asosiy maqsadi tarixiy obyektni “yangi” ko‘rinishga keltirish emas, balki uning tarixiy dalilliligini imkon qadar kam yo‘qotish bilan kelajak avlodga yetkazishdan iborat bo‘lishi kerak.

Samarqand tajribasi tarixiy shahar, monumental me’morchilik va an’anaviy hunarmandchilikning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Buxoro tajribasi alohida binodan ko‘ra tarixiy shahar muhitining yaxlitligini saqlash zarurligini ko‘rsatadi. Xiva va Ichan qal’a tajribasi an’anaviy material va qurilish texnologiyalarining autentiklikni saqlashdagi ahamiyatini namoyon etadi. Shahrisabz tajribasi esa restavratsiya va rekonstruksiya o‘rtasidagi ilmiy chegarani aniq belgilash zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijasida taklif etilgan “moddiy obyekt – tarixiy axborot – ma’naviy xotira” modeli O‘zbekiston madaniy merosini saqlashning yaxlit konsepsiyasi sifatida qaralishi mumkin. Ushbu modelga ko‘ra, tarixiy obyektni jismonan saqlashning o‘zi yetarli emas. Uning tarixiy ma’lumotlari, qurilish texnologiyalari, badiiy xususiyatlari, an’anaviy hunarmandchilik bilan aloqasi va jamiyat xotirasidagi o‘rni ham saqlanishi kerak. Shunday qilib, me’moriy obidani saqlash - tarixiy xotirani saqlash; tarixiy xotirani saqlash esa milliy ma’naviy uzluksizlikni ta’minlashdir. Bugungi avlod zimmasidagi vazifa o‘tmish merosini shunchaki tomosha qilish emas, balki uni ilmiy asosda o‘rganish, ehtiyotkorlik bilan saqlash va kelajak avlodga tarixiy qiyofasi hamda ma’naviy mazmunini imkon qadar to‘liq yetkazishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risidagi Qonun. 2001-yil 30-avgust, 269-II-son.
2. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 1972.
3. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.

4. ICOMOS. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). Venice, 1964.
5. ICOMOS. The Nara Document on Authenticity. Nara, 1994.
6. Jokilehto J. A History of Architectural Conservation. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999.
7. Feilden B.M. Conservation of Historic Buildings. 3rd ed. Oxford: Architectural Press, 2003.
8. UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures. World Heritage List, No. 603.